

Kome smeta kritička misao?

Analiza digitalnih reakcija na kritički govor
kao pokazatelja demokratske kulture u Crnoj Gori

Kome smeta kritička misao?

Analiza digitalnih reakcija na kritički govor kao pokazatelja demokratske kulture u Crnoj Gori

Izdavač

Organizacija KOD

Autorka

Valentina Ostojić

Urednica

Bojana Živković

Dizajn

Marija Marković

Štampa

DPC d.o.o.

Tiraž: 10

Podgorica, jun 2026.

Projekat "#ThinkCritical. Zašto smeta kritička misao? Kritičko mišljenje pod pritiskom antidemokratskog online okruženja", koji realizuje Organizacija KOD podržan je kroz program „Zaštita prava i promocija digitalnog građanstva: Crnogorski digitalni štit (MDS)“ koji sprovodi Centar za građansko obrazovanje (CGO) u partnerstvu sa SHARE fondacijom, i u saradnji sa Agencijom za audiovizuelne medijske usluge, a uz finansijsku podršku Evropske unije i kofinansiranje Ministarstva regionalno-investicionog razvoja i saradnje sa nevladinim organizacijama.

Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost Organizacije KOD i ne odražava nužno stavove CGO-a, SHARE-a, AMU-a, Evropske unije ili Ministarstva regionalno-investicionog razvoja i saradnje sa nevladinim organizacijama.

SADRŽAJ

UVOD.....	7
METODOLOGIJA.....	9
1. Analiza digitalnih sadržaja	12
2. Nalazi dubinskih intervjua.....	17
2.1. Oblici i karakter digitalnih napada.....	17
2.1.1. Ad hominem napadi i lična diskreditacija.....	17
2.1.2. Diskreditacija kroz etiketiranje, dezinformacije i konstrukci- ja narativa.....	19
2.1.3. Cyberbullying, prijetnje i prelivanje u offline prostor.....	21
2.1.4. Organizovani karakter digitalnih napada.....	24
2.2. Institucije, demokratski i politički kontekst.....	26
2.2.1. Partijska polarizacija i logika političke identifikacije.....	27
2.2.2. Degradacija kulture javnog dijaloga.....	28
2.2.3. Institucionalni pritisci i selektivna zaštita.....	29
2.2.4. Digitalne platforme, političke mreže i regionalni uticaji.....	31
2.3. Psihološki i društveni efekti.....	33
ZAKLJUČAK.....	37
LITERATURA.....	38

UVOD

Razvoj digitalnih komunikacionih tehnologija, a posebno društvenih mreža i online medija, značajno je promijenio način na koji se odvija politička komunikacija. Društvene mreže, kao i *comment* sekcije na online portalima, postali su centralna mjesta javne debate, omogućavajući brzu razmjenu informacija, te direktno učešće građana u političkom diskursu. To je posebno zabilježeno primjerom Arapskog proljeća 2010-2011, đe se ključna mobilizacija građana odvijala na X-u i Facebook-u (Castells, 2012). Od tada, takav način političkog i građanskog djelovanja postao je uobičajen širom svijeta.

Digitalni mediji su pokazali da testiraju hijerarhiju i odnose između vlasti i šire javnosti, te da omogućavaju veću participaciju javnosti i slobodu izražavanja, ali da istovremeno stvaraju prostor za prijetnje slobodi govora, online nasilje i pritiske na novinare, čime se ugrožavaju demokratske vrijednosti i ljudska prava (Chidiac & Chidiac El Hajj, 2017).

U kontekstu Crne Gore, digitalni aktivizam dobija dodatnu specifičnost zbog izražene političke polarizacije i snažne identifikacije građana sa političkim partijama. U takvom okruženju, kritički govor se često ne percipira kao doprinos javnoj debati, već kao prijetnja određenim političkim ili identitetskim grupama. Kao posljedica toga, pojedinci koji javno kritikuju vlast, opoziciju ili šire strukture moći mogu postati meta delegitimizacije i marginalizacije u javnom prostoru. Međutim, pored negativnih odgovora, kritički stavovi mogu naići i na podršku, solidarnost i argumentovanu raspravu, čime se digitalne platforme potvrđuju kao prostor u kojem se istovremeno reprodukuju i osporavaju dominantni društveni i politički narativi. Upravo raznovrsnost ovih obrazaca komunikacije omogućava sagledavanje šireg odnosa digitalnih korisnika prema kritičkoj misli i kvalitetu demokratske kulture u Crnoj Gori.

Međutim, digitalni prostor ne funkcioniše isključivo kao arena spontanijh reakcija građana, već i kao prostor u kojem politički akteri aktivno oblikuju diskurs kroz različite strategije komunikacije, uključujući upotrebu botova, trolova i koordinisanih kampanja. Na taj način se granica između autentične javne debate i manipulisanog diskursa zamagljuje, što otežava građanima da razlikuju argumentovanu kritiku od diskreditacionijh narativa.

Autentično ili ne, koordinisano online ponašanje prema kritičarima vlasti često prelazi granicu digitalnog nasilja, a nekad i govora mržnje. Takvo svojevrsno digitalno nasilje može dovesti do autocenzure, povlačenja pojedinaca iz javnog prostora, kao i opšteg smanjenja kvaliteta javne debate, što za posljedicu ima urušavanje demokratske kulture. Pod pritiskom organizovanih ili neorganizovanih oblika online nasilja, prostor za slobodno izražavanje i kritiku se prirodno sužava.

Cilj ovog rada je analiza obrazaca reakcija korisnika digitalnih platformi u Crnoj Gori na izražavanje kritičke misli. U tom kontekstu, predmet istraživanja su učestalost i manifestacije digitalnog nasilja, netolerancije ali i podrške u online komunikaciji, kao pokazatelji karakteristika demokratske kulture i kvaliteta javnog online diskursa u Crnoj Gori. U ovom istraživanju, digitalno ili online nasilje se definiše kao skup različitih oblika negativne, agresivne ili delegitimizujuće komunikacije usmjerene prema pojedincima u online prostoru, prvenstveno putem društvenih mreža i komentara na internet portalima. Dakle, istraživanje ne uključuje sajber napade, već sadržajne, koji se ispoljavaju obično putem postova ili komentara u digitalnim medijima. Polazeći od ovih pretpostavki, cilj ovog rada jeste da, najprije, kroz tematsku i sentiment analizu komentara na društvenim mrežama i online portalima identifikuje dominantne obrasce komunikacije kojima su izloženi istaknuti kritičari vlasti, uključujući pisce, kolumniste, novinare i aktere iz nevladinog sektora. Pored toga, rad analizira kako akteri koji su izloženi takvim digitalnim napadima doživljavaju i interpretiraju ove procese, koje obrasce i strategije prepoznaju u tim napadima, te kakav uticaj oni imaju na njihovo lično i profesionalno djelovanje. Rad nastoji da doprinese boljem razumijevanju dinamike digitalnog političkog prostora u Crnoj Gori, kao i šireg odnosa između digitalne komunikacije i demokratske kulture.

METODOLOGIJA

Ovo istraživanje zasniva se na kombinovanom metodološkom pristupu, koji objedinjuje kvantitativnu i kvalitativnu analizu. Cilj je identifikovanje dominantnih obrazaca digitalnog ponašanja na velikom uzorku komunikacije (n=1001), ali i dublje razumijevanje individualnih iskustava i interpretacija aktera. Polazeći od pretpostavke da se radi o kompleksnom društvenom i komunikacijskom fenomenu koji uključuje subjektivna iskustva, percepcije i interpretacije aktera, odabran je pristup koji omogućava detaljnu analizu značenja koje ispitanici pridaju sopstvenim iskustvima.

Kvantitativni dio istraživanja zasniva se na uzorku od 1001 komentara na društvenim mrežama, a koji je napravljen kroz višefazno (multi-stage) namjerno (purposive) uzorkovanje. U prvoj fazi identifikovani su pojedinci i organizacije koji su u javnom prostoru prepoznati kao istaknuti kritičari vlasti u Crnoj Gori. U ovu grupu uključeni su novinari, kolumnisti, pisci, građanski aktivisti i predstavnici nevladinog sektora koji kontinuirano javno komentarišu društvena i politička pitanja od javnog interesa. U drugoj fazi selektovane su objave (objavljene u periodu od maja 2025 do maja 2026 godine) koje sadrže eksplicitnu kritiku djelovanja vlasti, javnih institucija ili nosilaca političke moći. Objave informativnog, promotivnog ili privatnog karaktera nijesu uključivane u uzorak. Na taj način fokus istraživanja zadržan je na sadržajima koji imaju potencijal da generišu politički i društveno polarizovane reakcije korisnika. U trećoj fazi prikupljeni su komentari korisnika ispod odabranih objava na društvenim mrežama Facebook, Instagram i X, na način što su u selektovanim objavama prikupljeni svi komentari, bez namjerne selekcije. S tim u vezi, jedinicu analize predstavlja pojedinačni komentar korisnika. Cilj istraživanja nije bio da pruži reprezentativan prikaz cjelokupne online komunikacije u Crnoj Gori, već da ispita obrasce reakcija, te tolerancije korisnika društvenih mreža usmjerene prema akterima koji javno kritikuju vlast, odnosno prema sadržaju koji preispituje i ukazuje na nepravilnosti u radu vladajućih struktura, te struktura političke moći. Analiza komentara sprovedena je kroz tri osnovne dimenzije: **vrstu interakcije, emocionalni ton komentara i dominantnu temu komentara**. Vrsta interakcije odnosila se na način na koji korisnici komuniciraju sa akterom i sadržajem objave, odnosno da li pružaju podršku

iznesenim stavovima i nastavljaju ili dodatno razvijaju argumentaciju sadržanu u objavi, osporavaju iznesene stavove, diskredituju autora, koriste uvredljiv ili vulgaran govor, ismijavaju sagovornika ili ostavljaju komentare koji nijesu povezani sa temom objave. Ova kategorija omogućava identifikaciju dominantnih obrazaca komunikacije i različitih oblika digitalnog nasilja usmjerenih prema javno angažovanim pojedincima i organizacijama. Emocionalni ton komentara klasifikovan je kao pozitivan, negativan ili neutralan, s ciljem procjene opšte afektivne orijentacije korisničkih reakcija. Dalje, analizirana je i dominantna tema komentara, što se odnosi na dominantnu poruku ili sadržaj komentara, odnosno na osnovnu temu koju korisnik nastoji da saopšti.

Kvalitativni dio istraživanja zasniva se na šest polustrukturiranih dubinskih intervjua sa akterima koji su aktivno prisutni u javnom prostoru i koji su bili izloženi ovakvim digitalnim napadima. U istraživanju su učestvovali novinari, aktivisti i istaknuti intelektualci, odabrani metodom namjernog uzorkovanja na osnovu njihove javne vidljivosti i relevantnosti za istraživanu temu. Stoga, profesionalni profil sagovornika uključuje: online aktivistu, kolumnistu, novinarku, medijskog profesionalca, advokata i studentskog aktivistu. Kao osnovni istraživački instrument korišćen je polustrukturirani vodič za intervju, koji je omogućio balans između komparabilnosti odgovora i fleksibilnosti u istraživanju individualnih iskustava. Vodič je bio organizovan u nekoliko tematskih cjelina:

1. lična iskustva digitalnih napada,
2. percepcija karakteristika i strategija tih napada,
3. širi društveni i politički kontekst u kojem se oni dešavaju,
4. uticaj na lični i profesionalni život ispitanika.

Ovom strukturom omogućeno je sistematično prikupljanje podataka, uz istovremeno otvaranje prostora za spontano elaboriranje tema koje ispitanici smatraju relevantnim. Svi intervjui su transkribovani i analizirani metodom kvalitativne tematske analize. Proces analize odvijao se kroz više faza. U početnoj fazi izvršeno je otvoreno kodiranje, tokom kojeg su identifikovane ključne teme i obrasci u narativima ispitanika. U drugoj fazi razvijen je sistem kodova koji grupiše srodne pojave i omogućava njihovu analitičku obradu. Kodovi su potom organizovani u šire kategorije koje reflektuju centralne dimenzije istraživanog fenomena, kao što su oblici digitalnih napada, njihova organizovanost, diskurzivne strategije delegitimizacije, kao i društveni i

institucionalni kontekst. Cilj ovakvog analitičkog pristupa nije kvantifikacija pojava, već razumijevanje načina na koji ispitanici interpretiraju i doživljavaju ove napade, kao i identifikacija obrazaca koji se ponavljaju kroz različita iskustva. Fokus je, dakle, na značenju i strukturi fenomena, a ne na njegovoj frekvenciji. Važno je napomenuti da kvalitativno istraživanje ima određena ograničenja. Prije svega, mali broj intervjuja ne omogućava generalizaciju nalaza na cjelokupnu populaciju, već pruža uvid u specifična iskustva i perspektive odabranih aktera. Takođe, s obzirom na to da se radi o subjektivnim narativima, podaci su nužno oblikovani ličnim percepcijama i interpretacijama ispitanika. Ipak, upravo ta subjektivnost predstavlja ključnu vrijednost kvalitativnog pristupa, jer omogućava dublje "iza brojeva" razumijevanje načina na koji pojedinci doživljavaju i tumače društvene procese. Uprkos navedenim ograničenjima, ovakav metodološki pristup omogućava dubinsku analizu fenomena digitalnih napada u Crnoj Gori i pruža osnovu za identifikaciju ključnih obrazaca i mehanizama koji oblikuju savremeni digitalni politički prostor.

1. ANALIZA DIGITALNIH SADRŽAJA

Ovo poglavlje prikazuje rezultate analize komentara prikupljenih sa društvenih mreža. Cilj analize bio je da se utvrde dominantni obrasci reakcija na objave kritičara vlasti, kao i prisustvo različitih oblika digitalnog nasilja usmjerenog prema njima. Posebna pažnja posvećena je vrsti interakcije, emocionalnom tonu i dominantnoj temi komentara, kako bi se identifikovali obrasci podrške, osporavanja, diskreditacije i drugih oblika komunikacije koji karakterišu digitalni javni prostor u Crnoj Gori.

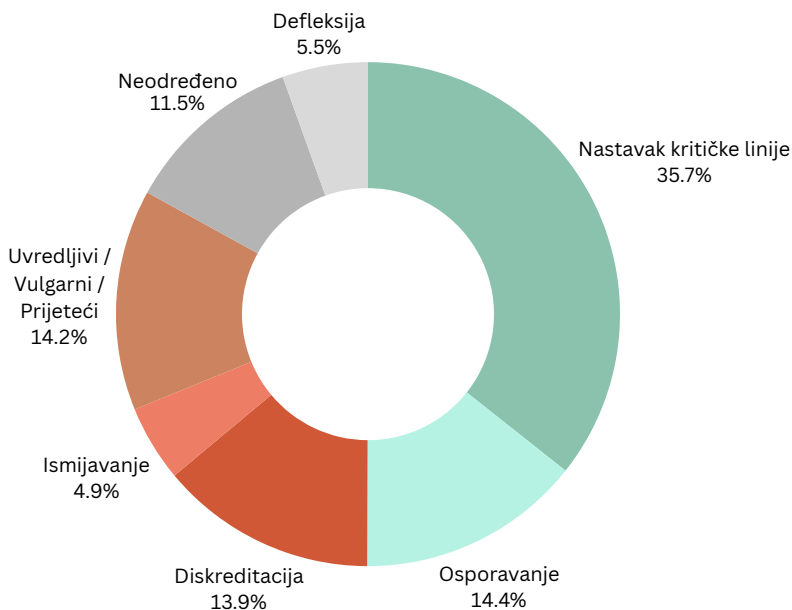
U analizi komentara identifikovano je sedam **dominantnih tipova interakcije prema autoru**:

1. **Nastavak kritičke linije** – komentari koji ili otvoreno podržavaju osnovnu kritiku iz objave, ili je dodatno razvijaju, proširuju ili potkrepljuju novim argumentima i primjerima, bez eksplicitne podrške autoru izvornog posta.
2. **Uvredljivi, vulgarni ili prijeteći komentari** – komentari koji sadrže psovke, pogrdne izraze, omalovažavanje, agresivan govor ili druge oblike verbalnog nasilja usmjerene prema autoru objave.
3. **Osporavajući komentari** – komentari koji izražavaju neslaganje sa stavovima iz objave, dovode ih u pitanje ili nude alternativno tumačenje događaja, bez nužnog prelaska na lične napade.
4. **Ismijavanje** – komentari koji koriste sarkazam, ironiju, ruganje ili podrugljiv ton s ciljem umanjivanja kredibiliteta autora.
5. **Diskreditacija** – komentari usmjereni na ličnost autora, njegov integritet, motive, profesionalni ili politički identitet, pri čemu fokus nije na sadržaju iznesenih argumenata već na delegitimizaciji osobe.
6. **Defleksija (skretanje sa teme)** – komentari koji preusmjeravaju raspravu na druge događaje, aktere ili teme, često kroz obrasce tipa „a što nijeste pisali o...“, čime se izbjegava direktno suočavanje sa temom objave.
7. **Neodređeni ili nepovezani komentari** – komentari čije značenje nije moguće pouzdano interpretirati ili koji nijesu povezani sa sadržajem objave.

Analiza pokazuje da je najzastupljeniji oblik interakcije bio nastavak kritičke linije (35,7%), što ukazuje da su korisnici često koristili prostor za komentarisanje kako bi dodatno razvili i pojačali kritiku sadržanu u originalnoj objavi (*Grafik 1*). Ovakvi komentari nijesu nužno bili usmjereni prema samom autoru objave, već prema institucijama, političkim akterima ili društvenim pojavama koje su bile predmet kritike.

Istovremeno, značajan udio činili su uvredljivi i vulgarni komentari (14,2%) i diskreditacija (13,9%), dok je ismijavanje (4,9%) korišćeno kao strategija simboličkog umanjivanja kredibiliteta autora ili njegovih stavova, što ukazuje na prisustvo personalizovanih napada i komunikacijskih obrazaca koji prevazilaze argumentovanu raspravu. Ovi komentari često su bili usmjereni na lične karakteristike, motive ili identitet autora, a sadržali su eksplicitne, vulgarne i uvredljive termine. Kumulativno, uvredljivi, vulgarni, prijeteći, diskreditujući i podrugljivi komentari čine 33%, što predstavlja **svaki treći komentar**.

Grafik 1: Vrsta interakcije prema autoru objave

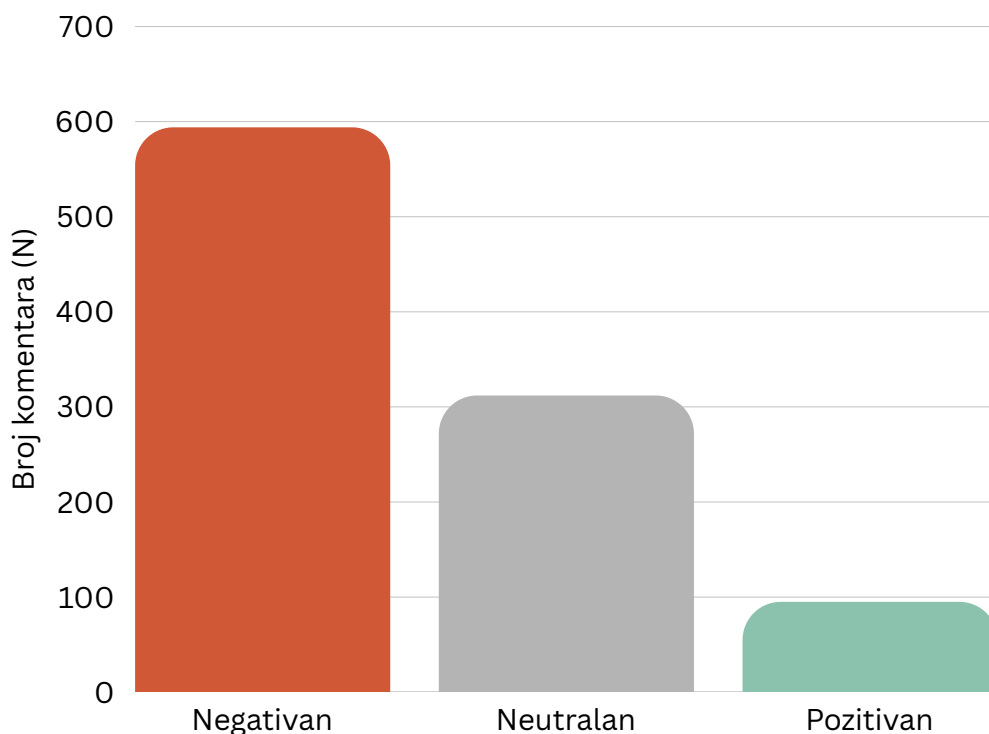

Osporavajući komentari (14,4%) predstavljali su dio komunikacije u kojem su korisnici izražavali neslaganje sa sadržajem objave, odnosno kontra-argumentovanje, a koje je u granicama kulture dijaloga.

Kategorija defleksije (5,5%) pokazuje prisustvo strategije skretanja pažnje sa teme objave na druge događaje ili aktere, dok je dio komentara klasifikovan kao nejasan ili neodređen (11,5%).

Kod analize **emocionalnog tona** (*Grafik 2*), komentari su ocijenjeni kao negativni, neutralni ili pozitivni. **Negativan ton** se pripisuje komentarima koji sadrže uvrede, omalovažavanje, ismijavanje, optužbe, diskreditaciju, agresivan ili neprijateljski jezik, kao i izražavanje bijesa, frustracije ili nepovjerenja. **Neutralan ton** se pripisuje komentarima koji iznose stav ili argument bez izraženog emocionalnog naboja, kao i nejasni ili nepovezani komentari, dok se **pozitivan ton** pripisuje komentarima podrške, odobravanja ili afirmacije autora i njegovih stavova.

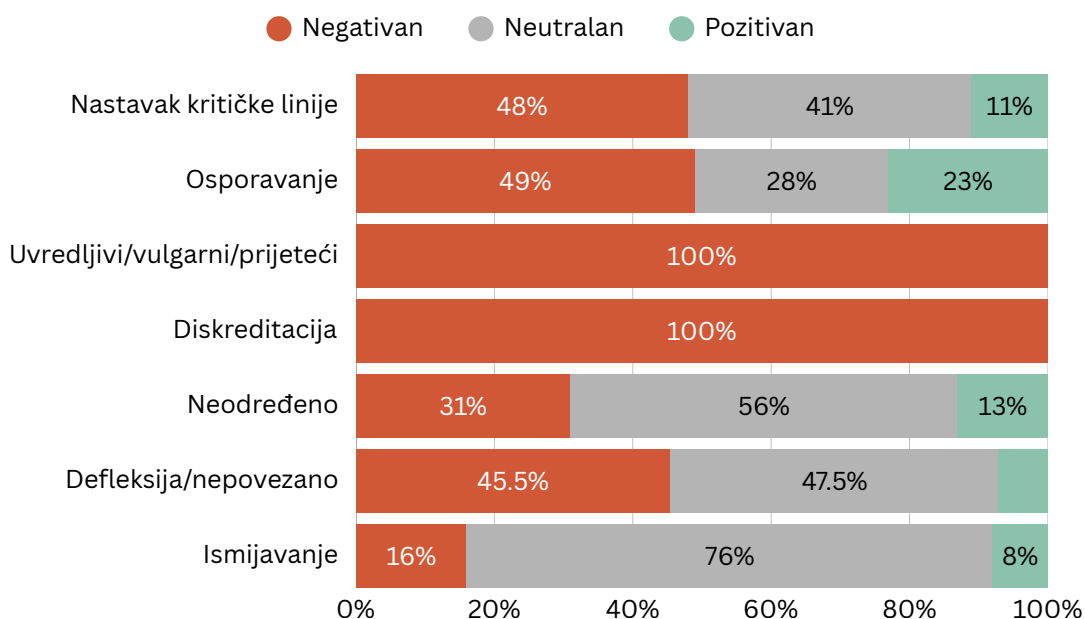
Grafik 2: Distribucija emocionalnog tonaliteta komentara

Analiza je pokazala dominaciju negativno intoniranih komentara (59,3%), što ukazuje na visok nivo afektivne polarizacije u diskusijama koje se vode ispod objava kritičara vlasti. Znatno manji udio činili su neutralni (31,2%) i pozitivni komentari (9,5%).

Važno je naglasiti da negativan ton nije bio ograničen samo na uvredljive ili diskreditujuće komentare prema autoru. Značajan broj komentara klasifikovanih kao nastavak kritičke linije takođe je sadržao izraženo negativan i često emocionalno nabijen jezik. To sugerise da negativni sentiment u analiziranom korpusu ne predstavlja nužno indikator napada na autora objave, već često odražava kritički odnos korisnika prema političkim akterima, institucijama ili društvenim pojavama koje su predmet rasprave. Drugim riječima, negativan ton komentara proizilazi i iz same prirode tema koje su analizirane, budući da su odabrane objave u najvećoj mjeri sadržavale kritiku društvenih i političkih procesa. S tim u vezi, Grafik 3 prikazuje emocionalni ton različitih tipova interakcije, a koji pokazuje da je oko polovine komentara (48%) koji su nastavak kritičke linije negativnog tonaliteta.

Grafik 3: Ton komentara po tipu interakcije (udio unutar kategorije, %)

Napomena: Diskreditacija i uvredljivi/vulgarni komentari isključivo nose negativan ton (100%); Osporavanje i Nastavak kritičke linije su jedine kategorije sa značajnim udjelom sva tri tona.

Analiza je pokazala da se negativni komentari najčešće grupišu oko nekoliko dominantnih tema: lične diskreditacije autora, optužbi za političku pristrasnost, etiketiranja i delegitimizacije i optužbi za strano finansiranje, whataboutism-a i skretanja teme, kao i otvorenog vrijeđanja i govora mržnje.

Ovakvi obrasci ukazuju da se značajan dio online komunikacije ne vodi oko sadržaja iznesenih argumenata, već oko osporavanja legitimiteta i kredibiliteta osoba koje javno iznose kritičke stavove.

Pored vrste interakcije i emocionalnog tona, analizirane su i **dominantne teme** prisutne u negativnim komentarima. Cilj ove analize bio je identifikovanje najčešćih obrazaca argumentacije i diskurzivnih strategija koje korisnici koriste prilikom reagovanja na kritičke objave.

Prije svega, objave obuhvaćene uzorkom dominantno su bile usmjerene na kritiku javnih politika, rada državnih institucija i nosilaca političke moći, pri čemu su se najčešće odnosile na pitanja zaštite životne sredine, urbanističkog planiranja, transparentnosti rada institucija, korupcije, imovine funkcionera i političara, radikalizacije društva, zloupotrebe javnih resursa, odgovornosti donosilaca odluka, kao i drugih tema od javnog interesa.

Posebno je uočljivo da su objave koje tematizuju zaštitu životne sredine, ekološke prijetnje i prostorni razvoj generisale najveći broj komentara koji predstavljaju nastavak kritičke linije autora, što ukazuje da su korisnici senzitivni. Za razliku od politički polarizovanih tema, gdje su češće prisutni osporavanje, diskreditacija i vrijeđanje, ekološke teme su podsticale korisnike da dodatno razvijaju postojeću kritiku, iznose lična iskustva i izražavaju zabrinutost zbog mogućih posljedica po lokalne zajednice. Ovakav obrazac sugerije da pitanja životne sredine predstavljaju temu oko koje postoji veći stepen saglasnosti među korisnicima, bez obzira na njihove političke preferencije.

2. NALAZI DUBINSKIH INTERVJUA

U ovom poglavlju predstavljeni su nalazi dobijeni kroz analizu dubinskih interviua. Analiza je omogućila detaljnije razumijevanje iskustava i percepcija sagovornika o digitalnom nasilju, slobodi izražavanja i uticaju društveno-političkog konteksta na komunikaciju u digitalnom prostoru.

Dobijeni podaci ukazuju da digitalni prostor nije odvojen od političke i društvene realnosti, već predstavlja njeno produženje i pojačanu verziju, u kojoj se postojeći konflikti, polarizacije i odnosi moći dodatno intenziviraju. U skladu sa istraživačkim ciljevima, nalazi su organizovani kroz nekoliko tematskih cjelina: oblici i karakter digitalnih napada, institucije, demokratski i društveni kontekst, te psihološki i društveni efekti digitalnog nasilja.

2.1. Oblici i karakter digitalnih napada

2.1.1. Ad hominem napadi i lična diskreditacija

Jedan od najkonzistentnijih nalaza jeste da digitalni napadi u crnogorskom kontekstu nijesu usmjereni direktno na sadržaj iznesenih stavova, već primarno na **ličnost aktera** koji ih iznose.

Ad hominem napadi pojavljuju se kao dominantan obrazac komunikacije u iskustvima gotovo svih ispitanika. Umjesto osporavanja iznesenih stavova ili ulaska u argumentovanu raspravu, reakcije su najčešće usmjerene na ličnost sagovornika, njegov privatni život, porijeklo ili profesionalni integritet. Na taj način fokus komunikacije sistematski se premješta sa sadržaja kritike na diskreditaciju osobe koja kritiku iznosi.

„Ne dobijaš engagement sa argumentima, nego direktan napad na tebe.“ (I3)

“Rasprava i odgovor na kritiku nikada se ne odvijaju na nivou argumenata, u smislu pokušavanja da se ospori ono što je predmet kritike. Uvijek se svodi na lični napad i na pokušaj diskreditacije sagovornika, uz korišćenje uvreda, kleveta, a nerijetko i govora mržnje.” (I1)

Iskazi ispitanika ukazuju da se kroz ad hominem obrasce ne pokušava dokazati netačnost određenog stava, već proizvesti sumnja u kredibilitet i motive osobe koja govori. Time se javna rasprava personalizuje, dok se kritika reinterpretira kao izraz ličnog interesa, političke pristrasnosti ili skrivene agende.

„Krenulo je sa mojom porodicom, pa kako zarađujem novac... da bi se uklopilo u priču o stranom plaćeniku.“ (I2)

„Cilj nije polemika, nego uništenje ličnog života osobe.“ (I4)

Analitički, ovaj obrazac ukazuje na dominaciju personalizovanog konflikta nad argumentativnim diskursom, što je karakteristično za niski deliberativni kvalitet javne sfere. A prelazak iz političkog u intimni prostor ima snažan disciplinujući efekat na javne aktere. Posebno je značajno što se meta napada često širi i na privatnu sferu, uključujući porodicu, porijeklo i društvene veze, čime se dodatno intenzivira pritisak na pojedinca.

„Napadali su me na osnovu porodičnih veza....“ (I2)

Nalazi dodatno ukazuju da ad hominem napadi prema ženama često poprimaju rodno specifične oblike. U tim slučajevima diskreditacija se ne zadržava samo na profesionalnom nivou, već uključuje seksualizovane uvrede, komentare o fizičkom izgledu i moralnom karakteru.

“Napadi nijesu bili usmjereni samo na moj profesionalni rad, već i na mene kao ženu. U komentarima sam vrijeđana na najgrublje načine, nazivana 'radodajkom', ženom lakog morala, ismijavan je moj izgled, porodica i porijeklo.” (I6)

“Ljudi vas ne doživljavaju samo kao pojedinca, već kao 'nečiju ćerku, majku, sestru' ili 'bivšu suprugu'. Posljedice takvih napada osjećala je cijela moja porodica.” (I6)

Na osnovu navedenih iskustava može se zaključiti da ad hominem napadi predstavljaju centralni mehanizam delegitimizacije u iskustvu ispitanika u okviru digitalne komunikacije, gdje se umjesto argumentovanog osporavanja stavova sistematski problematizuje identitet, moral i privatni život sagovornika.

2.1.2. Diskreditacija kroz etiketiranje, dezinformacije i konstrukcija narativa

Drugi dominantni oblik napada koji se pojavljuje u iskustvima ispitanika odnosi se na proizvodnju i širenje etiketa, dezinformacija i političkih narativa čiji je cilj unaprijed diskreditovati pojedinca i oslabiti kredibilitet njegovih stavova. Za razliku od direktnih ad hominem napada, koji su usmjereni na ličnost kroz uvrede i ličnu diskreditaciju, ovdje se napadi zasnivaju na konstrukciji šireg narativa kojim se pojedinac predstavlja kao politički, kriminalno ili interesno kompromitovan akter.

Iskazi ispitanika pokazuju da u ovim obrascima nije presudna istinitost optužbi, već njihova stalna reprodukcija u javnom prostoru. Optužbe za povezanost sa kriminalnim strukturama, političkim partijama ili stranim centrima moći funkcionišu kao *diskurzivni mehanizmi delegitimizacije*, čiji je cilj stvaranje trajne sumnje u motive i kredibilitet pojedinca.

„Postoje podaci da smo članovi klanova... ali ti podaci nikada nijesu objavljeni.“ (I2)

„Kada se jednom diskredituje, ljudi više ne žele ni da pogledaju tvoje argumente.“ (I3)

Na taj način dolazi do stvaranja svojevrsnih kognitivnih prečica kod publike, gdje samo ime određene osobe postaje dovoljno da se njeni stavovi unaprijed odbace bez evaluacije sadržaja. Time se javna rasprava dodatno pojednostavljuje i polarizuje, dok se argumentacija zamjenjuje simboličkim etiketiranjem.

“To je pokušaj predstavljanje javnosti, da se na svaku kritiku odgovori neargumentovano. Uvijek je lakše pričati o onome što je bilo za vrijeme DPS-a, a materijala za to ima koliko hoćete. U pravu ste, i sam sam imao dosta iskustva u kritikama i podnošenju krivičnih prijava protiv funkcionera bivše vlasti.“ (I1)

“Sjećam se da su početkom prošle godine grupu studenata koji su organizovali proteste nakon užasnih zločina na Cetinju, te mlade ljude su predstavljali kao saradnike kriminalnih klanova, bivšeg režima i pristalice DPS-a. A ako to nije bio razlog za protest, onda zaista ne znam šta jeste.“ (I1)

“Danas i aktivisti koji imaju poštovanje nijesu nepolarizujući. Svakoga je lako makar kod nekih grupa diskreditovati. Niko više ne može da dobije toliko široku podršku kao što su je kritičari vlasti mogli imati u vrijeme DPS-a.“ (I2)

Ovi iskazi ukazuju da etiketiranje funkcionise i kao mehanizam političke homogenizacije, gdje se svaka kritika vlasti pokušava predstaviti kao djelovanje u interesu bivših političkih struktura. Time se prostor legitimne kritike sužava, jer se političko neslaganje reinterpreтира kao dokaz političke pripadnosti ili skrivene agende.

“To šalje veoma lošu poruku društvu. Očigledno je politička namjera da se stvori kontekst u kojem je svako ko kritikuje vlast automatski saradnik DPS-a, računajući na opravdano ogorčenje dijela javnosti prema onome što je bila praksa DPS. Logika je vjerovatno sljedeća: ako nekoga povežete sa DPS-om, ljudi će ga automatski odbaciti i smatrati nedostojnim sagovornikom ili nekredibilnim izvorom kritike.” (I1)

“Što se tiče strategija, jedna strategija je da se napravi toliki hype na mrežama da se osoba potpuno diskredituje. To je character assassination – ubijanje kredibiliteta osobe.” (I3)

“Mislim da baš to pokazuje kako funkcionise taj obrazac: postoji jedan izgrađeni „pauk“ DPS-a koji se može nakačiti na svakoga, pa se svaka kritika vlasti automatski predstavlja kao pro-DPS. Mislim da je to trenutno najproblematičnija stvar u društvenoj situaciji.” (I2)

Posebno je značajno što ispitanici ne opisuju ove obrasce kao izolovane incidente, već kao stabilne i ponavljajuće narative koji se aktiviraju protiv različitih društvenih aktera. U tom smislu, etikete poput „DPS-ovac“, „strani plaćenik“, „saradnik klanova“ ili „izdajnik“ funkcionišu kao univerzalni obrasci političke delegitimizacije.

“Izvlačeni su moji prihodi, posebno oni iz NVO sektora, i predstavljeni na način: evo njega koji dobija NVO pare, da bi se to uklopilo u priču o stranom plaćeniku i slično. Uz sve to su išli brojni komentari tipa „evo ga DPS-ovac“, uz mnoštvo uvreda.” (I2)

“Pored toga, ono što je dolazilo od predstavnika institucija, recimo ministra unutrašnjih poslova i drugih, bili su narativi da smo zapravo članovi klanova. Čak je u jednoj emisiji 5. januara objavljeno da postoje podaci da smo članovi škaljarskog i kavačkog klana. Ti podaci, naravno, nikada nijesu objavljeni. Mi se zbog toga i sudimo s njima” (I2)

“Sve sam te faze prošao do sada i ne znam šta sve nijesam bio. Recimo, kada bih imao drugačije stavove od sadašnje vlasti, onda bih bio „DPS-ovac” ili neko ko sprovodi njihove interese. Prije 2020. godine DPS me optuživao da radim za Srbiju i Rusiju.” (I5)

Ovi nalazi ukazuju i na širu političku polarizaciju društva, u kojoj etikete postaju fleksibilno sredstvo obračuna bez obzira na politički kontekst ili aktera koji ih koristi. Time se delegitimizacija normalizuje kao dominantni oblik političke komunikacije. Delegitimizacija se odvija kako na društvenim mrežama tako i na internet portalima i njihovim comment sekcijama.

“Na tom portalu je tokom 2022, 2023. i polovine 2024. godine objavljeno oko 80 nepotpisanih tekstova o meni. Ti sadržaji nijesu imali nikakvu novinarsku formu, niti su poštovali osnovne etičke standarde.

U njima sam targetirana kao „kočničarka razvoja Kolašina“, „reketašica“, „nemoralna osoba“, „nervno nestabilna osoba“, neko ko mrzi svoj grad i sprečava građane da napreduju i zapošljavaju se.” (I6)

Na osnovu iskustava ispitanika može se zaključiti da etiketiranje i konstrukcija neistinitih narativa predstavljaju dominantan mehanizam digitalnog nasilja, kroz koji se ne osporavaju samo pojedinačni stavovi, već se dugoročno proizvodi percepcija nepouzdanosti, moralne kompromitovanosti i političke nelegitimnosti kritičkih aktera.

2.1.3. Cyberbullying, prijetnje i prelivanje u offline prostor

Jedan od ključnih nalaza ovog istraživanja jeste da digitalno nasilje ne ostaje ograničeno na online okruženje, već se u značajnoj mjeri prelijeva u offline prostor, proizvodeći direktne posljedice po sigurnost, mobilnost i svakodnevni život ispitanika. Za razliku od prethodnih oblika koji se dominantno manifestuju kroz diskurzivnu delegitimizaciju i simboličke napade, ovaj oblik uključuje fizičko praćenje, direktne prijetnje i prostorno zastrašivanje, čime se briše granica između digitalnog i realnog prostora.

Iskustva ispitanika ukazuju da cyberbullying u ovim slučajevima ne funkcioniše samo kao online agresija, već kao kontinuirani režim pritiska koji ima za cilj promjenu ponašanja i povlačenje iz javnog djelovanja.

„Ljudi su me pratili, slikali i dostavljali informacije gdje sam sa porodicom.” (I3)

„Jedna djevojka je morala da se iseli iz stana... zbog pritiska.” (I2)

Meta napada se ne svodi isključivo na individualni identitet, već se sistematski uključuje i porodična i emocionalna sfera, čime se pritisak širi na širi socijalni krug. Na taj način posljedice trpi i okolina ispitanika, što ga podstiče da se povuče.

U tom smislu, cyberbullying se ne može posmatrati kao izolovani skup incidenata, već kao strategija kontinuiranog pritiska i zastrašivanja. Posebno je značajno što ispitanici opisuju obrasce organizovanog praćenja i koordinisanog pritiska, što ukazuje na percepciju sistematičnosti napada, a ne spontanijih reakcija pojedinaca.

„Cilj je bio da se vaša djeca stide od vas... da vam se naruši život.“ (I4)

„Ljude su pratili, a porodicama su plasirane priče koje su stvarale pritisak da se povučemo.“ (I2)

“Druga stvar je da se napravi toliki pritisak cyberbullyingom da se osoba povuče. Ja sam imao situaciju da me ljudi prate, slikaju i dostavljaju informacije o tome gdje sam sa porodicom ili gdje se privatno nalazim. Organizovana je kampanja da se napravi toliki bullying i pritisak da svjesno, ili pod pritiskom porodice, odlučiš da se isključiš sa društvenih mreža, povučeš iz javnosti i kupiš sebi lični mir.” (I3)

“Pokušavali su da naprave pritisak na moju porodicu, da oni osjete što veći medijski pritisak, pa da se taj pritisak prenese i na mene, s idejom da se povučem iz cijele priče.” (I2)

Ovdje se jasno vidi da cilj napada nije samo trenutna diskreditacija, već dugoročna promjena ponašanja – povlačenje iz javnog prostora i samocenzura. Strah od daljih napada dovodi do smanjenja spremnosti za javno izražavanje i političko djelovanje.

U pojedinim slučajevima ispitanici navode i direktne prijetnje putem digitalnih kanala, što dodatno intenzivira osjećaj nesigurnosti i izloženosti.

“Najviše na Facebooku, manje na Twitteru. Jednom sam imao i direktne prijetnje kroz poruke.” (I2)

Posebno zabrinjavajući aspekt ovog poglavlja odnosi se na primjere fizičkog praćenja i prostornog zastrašivanja, koji ukazuju na eskalaciju digitalnog nasilja u direktnu offline kontrolu kretanja.

“Pored toga, imali smo i situacije praćenja. Jednu djevojku je neko vozilo pratilo dok je išla na sastanak kolektiva u vrijeme organizacije protesta. Primijetila je da je prate, skretala je namjerno čudno, ali je auto ostajao iza nje. Kada se parkirala, taj auto je usporio, gotovo stao pored nje, pogledao je i nastavio. Dok je izlazila iz auta, on je već okrenuo drugi krug i ponovo prošao pored nje.” (I2)

Ovakvi oblici ponašanja ukazuju na prelazak iz sfere komunikacijskog nasilja u sferu fizičke sigurnosne ugroženosti, gdje digitalni konflikt dobija materijalne posljedice. U tom smislu, granica između online i offline nasilja postaje sve manje relevantna, jer se oba prostora funkcionalno preklapaju u okviru istog obrasca pritiska.

Dodatno, slučaj prinudnog iseljenja iz stana pokazuje kako digitalno nasilje može imati indirektne, ali vrlo konkretne socioekonomske posljedice.

“Jedna djevojka je morala da se iseli iz stana. Nije formalno izbačena, jer nije imala ugovor, ali joj je stanodavka rekla: „Mislila sam da si pametna djevojka, ne treba mi da mi neko zbog tebe izbije stan, iseli se do kraja iduće nedjelje.“ Tako da je morala da traži drugi stan. Mi smo to jednom javno pomenuli, ali smo povukli jer je ona tražila da se ne ide dalje u javnost s tim.” (I2)

Na osnovu navedenih iskustava može se zaključiti da cyberbullying u analiziranom kontekstu funkcioniše kao višeslojni mehanizam pritiska koji obuhvata online uznemiravanje, fizičko praćenje, prijetnje i socijalnu izolaciju, pri čemu njegov krajnji efekat nije samo trenutna šteta, već dugoročno povlačenje pojedinaca iz javnog prostora.

2.1.4. Organizovani karakter digitalnih napada

Iako ispitanici prepoznaju da određeni dio online reakcija nastaje spontano i individualno, dominantna interpretacija ukazuje na postojanje organizovanih i koordinisanih digitalnih kampanja. U tim slučajevima digitalni napadi nijesu doživljeni kao izolovani izrazi nezadovoljstva, već kao strukturisane aktivnosti koje uključuju političke aktere, mreže podrške i digitalne kanale distribucije sadržaja. Time se digitalni prostor ne pojavljuje kao neutralno polje interakcije, već kao prostor strateške proizvodnje i amplifikacije narativa.

„Ujutro je odjednom krenuo masovni napad, kao da je bio koordinisan.“ (I2)

“Ono što je karakteristično jeste jedan ustaljeni obrazac: napadi prvo dolaze od političara, odnosno od onih koji su bili predmet kritike, a zatim se prenose preko njihovih partijskih sljedbenika, pristalica i botova na društvenim mrežama. Sve to ide u pravcu pokušaja diskreditacije kritičara.” (I1)

U opisima ispitanika posebno se izdvaja sekvencijalni model napada, gdje inicijalni impuls dolazi od političkih ili institucionalnih aktera, dok se dalje širenje odvija kroz mreže podrške na društvenim mrežama. Na taj način se individualne reakcije uklapaju u širi obrazac koordinisanog djelovanja, pri čemu se granica između spontane i organizovane komunikacije postepeno briše.

Razlika između „trolova“ i „botova“ dodatno pojašnjava način funkcionisanja ovih mreža. Dok se trolovi percipiraju kao relativno autonomni akteri koji djeluju iz ličnih ili poluorganizovanih motiva, botovi se opisuju kao direktno instrumentalizovani učesnici koji reprodukuju unaprijed definisane političke poruke.

“Mislim da je i dalje aktuelna podjela na trolove i botove. Imaš trolove kao autentične ličnosti koje stoje iza avatara na društvenim mrežama, koji postaju popularni i žive neki autonoman život u odnosu na onoga ko to piše. Ti trolovi često pripadaju određenim strukturama, ali ipak imaju neku autonomiju u odnosu na centre moći. Sa druge strane, botovi su disciplinovani partijski botovi ili pripadnici određenih struktura moći i oni samo reprodukuju unaprijed pripremljene poruke, bez širine, kreativnosti i slobode.” (I3)

Ova distinkcija ukazuje na složen ekosistem digitalne komunikacije u kojem se prepliću različiti nivoi autonomije i kontrole, od individualnih korisnika do visoko strukturisanih partijskih mreža. Digitalni prostor se tako pojavljuje kao hibridna struktura u kojoj koegzistiraju organska interakcija i strateški vođene kampanje.

U pojedinim iskazima pojavljuje se i transnacionalna dimenzija ovih mreža, gdje se politički i medijski uticaji ne posmatraju isključivo u nacionalnim okvirima, već kroz šire regionalne i ekonomske veze, naročito na one koje uključuju aktere iz susjedne Srbije.

“Imaš Srbiju koja vrlo dobro poznaje javni prostor u Crnoj Gori, strateški ulaže marketinške budžete svojih državnih kompanija u veoma malo marketinško tržište Crne Gore, pa tako kupuje medije i ljude. Ona direktno ili indirektno snabdijeva informacijama i resursima te mreže botova i trolova i na taj način diskredituje one koje smatra preprekom svojim interesima.” (I3)

Na ovaj način ispitanici ukazuju na percepciju višeslojnih centara uticaja koji oblikuju digitalni diskurs, pri čemu se lokalne političke borbe prepliću sa regionalnim interesima (poput onih iz Srbije) i medijskim strategijama.

Dodatno, nalazi sugerišu da političke partije u Crnoj Gori koriste digitalne mreže kao stalni resurs političke komunikacije – uključujući botovske mreže koje stvaraju vještačke narative, a ne kao ad hoc alat u kriznim situacijama.

“Vjerujem da političke partije u Crnoj Gori imaju svoje timove, čitave timove botova, koji se aktiviraju kad god kritikujete nekoga, bez obzira na to da li pripada vlasti ili opoziciji.” (I4)

“Mislim da se jasno vidjelo da su se gradile kampanje koje nijesu bile organske. Mnogi narativi koji su plasirani nijesu bili organski, nego planirani, dogovarani i onda šireni kroz mreže botova.” (I2)

“Mislim da partijske botovske mreže zauzimaju ogroman dio medijskog prostora i da se kroz njih uglavnom i stvaraju mainstream narativi. Naravno da ima i organskih reakcija po mrežama, ali mislim da većina toga ne ide organski, nego kroz njihove mreže.” (I2)

Ovakvi obrasci ukazuju na institucionalizaciju digitalnog političkog djelovanja, gdje se online prostor koristi kao produžetak partijskih strategija uticaja i mobilizacije. U tom smislu, javni diskurs postaje djelimično strukturisan kroz koordinisane mreže distribucije sadržaja, što utiče na percepciju autentičnosti javne debate.

Posebno ilustrativan primjer organizovanog djelovanja odnosi se na lokalne političke i ekološke konflikte, gdje ispitanici prepoznaju direktnu koordinaciju između političkih aktera, medijskih kanala i digitalnih mreža.

“Prvo iskustvo u posljednjih nekoliko godina koje je bilo posebno zanimljivo, a pritom organizovano, desilo se tokom naše borbe u Botunu. Tada je Demokratska narodna partija organizovala svoje medije, čitavu grupu mim stranica, medija i privatnih lica iz partije, kako bi vodili negativnu kampanju, odnosno kontrakampanju, protiv mene i kolega, koji su se zalagali za izgradnju postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda.” (I5)

Na osnovu navedenog može se zaključiti da ispitanici digitalni prostor percipiraju kao polje u kojem se spontana komunikacija kontinuirano prepliće sa organizovanim i strateški vođenim kampanjama. Upravo ta kombinacija doprinosi intenzifikaciji političkih konflikata i otežava razlikovanje autentičnih od koordinisanih javnih reakcija.

2.2. Institucije, demokratski i politički kontekst

Digitalni napadi se ne mogu posmatrati kao izolovana komunikacijska pojava, već kao fenomen koji je ukorijenjen u širem političkom i institucionalnom kontekstu Crne Gore. Nalazi ukazuju da su obrasci digitalnog nasilja povezani sa visokom partijskom polarizacijom, snažnom političkom identifikacijom građana, degradacijom kulture javnog dijaloga i slabom institucionalnom reakcijom na govor mržnje i političke pritiske. U tom smislu, digitalni prostor funkcioniše kao produžetak postojećih političkih i društvenih konflikata, a ne kao odvojena sfera komunikacije.

2.2.1. Partijska polarizacija i logika političke identifikacije

Sagovornici ističu da se politički identitet u Crnoj Gori često doživljava kao lični i kolektivni identitet, zbog čega se kritika političkih aktera ne percipira kao legitimni demokratski čin, već kao napad na zajednicu kojoj pojedinac pripada.

„Veliki dio građana se identifikuje sa partijama, što znači da se svaka kritika doživljava lično.“ (I3)

U takvom okviru, kritički govor gubi autonomiju i biva automatski interpretiran kroz postojeće političke podjele. Dominantni narativ „povratka DPS-a“ koristi se kao interpretativni filter kroz koji se delegitimizuje gotovo svaka opoziciona ili kritička pozicija prema vlasti. Time se uspostavlja zatvoren diskurzivni okvir u kojem se političko neslaganje rijetko može pojaviti izvan unaprijed definisanih kategorija lojalnosti i protivništva.

“Nakon 2020. godine DPS postaje opozicija, dolazi nova vlast i odjednom se od kritičara očekuje da nastave da se bave bivšom vlašću, a ne novim ljudima na poziciji moći.“ (I3)

Na nivou političke dinamike, kritika vlasti se često reinterpreтира kroz logiku lojalnosti, pri čemu se svaka kritička pozicija može povezati sa opozicionim ili prethodnim političkim strukturama, što dodatno sužava prostor autonomne kritike i jača polarizaciju.

“Konkretno, ako kritikuješ određenu političku partiju ili organizaciju poput crkve, što je bio moj slučaj, provociraš sve one ljude koji se identifikuju sa tom partijom ili sa Srpskom pravoslavnom crkvom. Onda imaš organsku reakciju dijela ljudi koji te napadaju neorganizovano, jednostavno zato što im se to ne sviđa.“ (I3)

Sagovornici dodatno naglašavaju da političke partije, bez obzira na to da li su na vlasti ili u opoziciji, posjeduju značajan mobilizacioni kapacitet kada je riječ o online napadima na kritičare.

“Odavno je apsolvirano koliko je taj biznis model društvenih mreža katastrofalan za demokratiju, jer nagrađuje ekstremne stavove i ekstremne pozicije i tako vuče društvo ka polovima, ostavljajući vrlo malo prostora za dijalog. Ljudi koji pokušavaju da budu u tom međuprostoru, kao što sam govorio ranije, nalaze se u procjepu, a kritičari struktura moći najčešće spadaju iz igre.” (I3)

2.2.2. Degradacija kulture javnog dijaloga

Nalazi ukazuju da savremeni obrasci digitalne agresije nijesu nastali isključivo kroz online komunikaciju, već predstavljaju nastavak dugoročnih procesa degradacije javnog dijaloga i političke kulture.

“Ne samo sada u ovom trenutku, već kao posljedica svega kroz šta je Crna Gora prolazila prethodnih decenija. Kada kažem „mi“, ne mislim na nas lično, već na one odgovorne, prvenstveno političare, koji su napravili sistem u kojem su potpuno zanemareni vaspitanje, obrazovanje i kultura. To traje više od tri decenije, pa je više generacija odrastalo u takvom sistemu. Tu količinu neprimjerenog, nevaspitanog govora, pa i govora mržnje, teško je objasniti drugačije osim činjenicom da smo kao društvo vaspitno i kulturno zapušteni.” (I1)

U tom smislu, digitalna agresija ne predstavlja novu pojavu, već intenzifikaciju već postojećih obrazaca javnog komuniciranja koji su kroz političke i institucionalne prakse postali društveno prihvaćeni.

Posebno se ističe uloga političkih elita u oblikovanju komunikacijskih normi. Kada se neargumentovana diskreditacija, uvrede i klevete pojavljuju u institucionalnim prostorima, one se dodatno legitimizuju i prenose u digitalno okruženje.

“Ja uvijek javno govorim da su naši političari kulturu javnog dijaloga srozali ispod svakog nivoa. Kada imate takav model ponašanja, jer oni neminovno uspostavljaju obrasce ponašanja, prvenstveno mladim ljudima. I onda nije nelogično sve ono što kasnije vidimo kod običnih građana, koji shvataju da je takvo ponašanje dozvoljeno i prihvatljivo.” (I1)

Sagovornici ukazuju i na širu regresiju političkog dijaloga u javnim institucijama, naročito u parlamentarnom prostoru.

“Za poslaničkom govornicom često čujemo poslanike koji koriste riječi poput „izdajnik“, „lopov“, „devijantna ličnost“. Čak smo u prethodnih pet ili šest godina imali više situacija u kojima se koristi otvoren jezik nasilja za skupštinskom govornicom.” (I5)

“Mislim da Crna Gora u posljednjih 15 do 20 godina bilježi regresiju kada govorimo o kulturi dijaloga. Mnogi posmatrači reći, naročito oni koji se dugo sjećaju političkih procesa, reći će da je, recimo, naš parlament devedesetih godina bio pozornica u kojem su se mogle čuti različite misli, ideje i političke platforme.” (I4)

“Jezik koji se koristi u parlamentu, u Vladi i u javnom prostoru često nije primjeren i ne podstiče kulturni dijalog. A onda se taj isti obrazac prenosi i u online prostor. Ne bih odvajala realni život od online prostora, jer je i online prostor postao dio naše realnosti. Sve je to dio istog ambijenta, a taj ambijent pokazuje da je u Crnoj Gori sve manje racionalnog i kvalitetnog dijaloga koji vodi ka dobru zajednice.” (I4)

Time se politički diskurs ne pojavljuje samo kao refleks društva, već kao aktivni proizvođač normi koje se reprodukuju u digitalnoj sferi.

2.2.3. Institucionalni pritisci i selektivna zaštita

Paralelno sa degradacijom javnog dijaloga, sagovornici ukazuju na ograničen i selektivan institucionalni odgovor na govor mržnje, prijetnje i digitalno nasilje, posebno kada su mete kritičari vlasti, novinari ili civilni sektor.

“Kada krenete od uvreda i niko ne reaguje, pa pređete na klevete, pa potom i na govor mržnje, koji bi morao biti predmet posebne pažnje državnih institucija, prvenstveno državnog tužilaštva, jer bi državno tužilaštvo trebalo da pokrene krivične postupke u tim slučajevima, ali nažalost to ne radi ili vrlo rijetko to radi, po mojim saznanjima, onda se ne treba čuditi kada dođe i do eskalacije nasilja prema kritičarima, medijima, civilnom sektoru ili pojedincima koji se usude da kritikuju vlast.” (I1)

U isto vrijeme, prisutne su i prakse institucionalne zloupotrebe moći, gdje javni funkcioneri koriste državne mehanizme za zaštitu ličnih ili partijskih interesa, čime se dodatno briše granica između institucionalne zaštite i političke represije.

“Političari i javni funkcioneri nerijetko koriste tu vrstu institucionalne zloupotrebe, odnosno zloupotrebljavaju svoj položaj da bi zaštitili navodno povrijeđeni ugled. To smo nedavno vidjeli i u slučaju direktora policije koji je prijetio procesuiranjem novinarima, a koji je procesuirao i poslanika zato što je ovaj objavio njegov nadimak, koristeći pritom službu policije. To je predstavljeno kao zaštita ugleda policije, a suštinski je riječ o zaštiti njegovog ličnog ugleda. To je posebna vrsta institucionalne zloupotrebe položaja.” (I1)

Političke partije na vlasti, prema iskustvu ispitanika, koriste i direktne prijetnje prema kritičarima.

“Često se pravi paralela sa periodom trodecenijske vladavine DPS-a. Ni tada položaj civilnog sektora, novinara i kritičara nije bio dobar, i to znam i iz ličnog iskustva. Ali moram iskreno reći nešto: nikada nijesam doživio u vrijeme DPS-a da mi bilo koji funkcioner javno, preko medija, poruči da ću zaplakati. To sam nedavno doživio kada sam dobio takvu javnu poruku od jedne političke partije, konkretno od Demokrata, nakon što sam podnio krivičnu prijavu protiv njihovih funkcionera.” (I1)

Na institucionalnom nivou prisutni su i direktni oblici političkog pritiska na medije i civilni sektor.

“Nedavno je Nebojša Šćepanović prijetio Petru Komneniću da će ga procesuirati, praktično ni zbog čega. Dakle, i dalje postoji taj obrazac da vlast prijeti novinarima i spremna je da procesuiru kada neko kaže nešto protiv vlasti, ali nije spremna da zaštiti ljude koji trpe pravi govor mržnje.” (I2)

“Državno tužilaštvo se od septembra prošle godine nije izjasnilo povodom moje prijave za ugrožavanje sigurnosti ka Milanu Kneževića, što je takođe bio dio digitalnog nasilja. On je objavljivao te video-snimke na svojim društvenim mrežama, njegova partija je to radila, a isto je radila i Opština Zeta, odnosno zvanična stranica Opštine Zeta. Mislim da je to prvi put zabilježeno u Crnoj Gori – da zvanična stranica jedne opštine, koja bi trebalo da se bavi komunalnim problemima i javnim interesom građana, vodi kampanju protiv aktiviste.” (I5)

Navedeni slučajevi doprinose percepciji nesigurnosti u javnom prostoru, posebno kada se ne pravi jasna razlika između legitimne političke kritike i institucionalnog pritiska.

U diskusiji o granicama institucionalne moći, posebno se problematizuje situacija u kojoj akteri koji raspolažu državnim represivnim mehanizmima postaju percipirani kao izvor prijetnje, a ne kao garanti sigurnosti i pravnog poretka.

“A kada vam prijetnja dolazi od ljudi koji imaju represivni državni aparat u rukama, onda je to veoma ozbiljna prijetnja, možda u rangu neke prijetnje koja dolazi od strane organizovanog kriminala. Možda zvuči grubo, ali ja tu teško pravim suštinsku razliku između takvih prijetnji i prijetnji koje dolaze od organizovanog kriminala. Ako su ljudi koji upravljaju represivnim državnim aparatom spremni da se tako obračunavaju s neistomišljenicima, onda ih je teško suštinski razlikovati od onih protiv kojih navodno vode borbu, a to su akteri organizovanog kriminala.” (I1)

Sagovornici ukazuju i na ograničenu dostupnost pravne zaštite za građane koji su izloženi javnim napadima.

“Kada su u pitanju obični građani, pravni okvir formalno propisuje određene mehanizme zaštite, prvenstveno kada je riječ o povredi ličnih prava, naročito prava na ugled i dostojanstvo. Oni mogu inicirati pokretanja prekršajnog postupaka, a imaju i mogućnost pokretanja parničnog postupka za naknadu štete pred redovnim sudom. Međutim, građani to rijetko čine iz više razloga. To ih izlaže dodatnom maltretiranju, troškovima, jer uglavnom nijesu kvalifikovani da sami vode takve postupke pa moraju angažovati advokata. To ih izlaže gubljenju vremena, ali i novoj sekundarnoj viktimizaciji. Ponovo se otvara priča o uvredama, a ljudi koji su ih iznosili često i same sudske postupke koriste kao priliku da sve to dodatno aktuelizuju.” (I1)

2.2.4. Digitalne platforme, političke mreže i regionalni uticaji

Nalazi pokazuju da digitalne platforme dodatno intenziviraju postojeće političke konflikte kroz algoritamsku logiku koja favorizuje emocionalno nabijene i polarizujuće sadržaje.

“Odavno je apsolvirano koliko je taj biznis model društvenih mreža katastrofalan za demokratiju, jer nagrađuje ekstremne stavove i ekstremne pozicije i tako vuče društvo ka polovima, ostavljajući vrlo malo prostora za dijalog. Ljudi koji pokušavaju da budu u tom međuprostoru, kao što sam govorio ranije, nalaze se u procjepu, a kritičari struktura moći najčešće ispadaju iz igre.” (I3)

Istovremeno, sagovornici ukazuju da političke partije koriste institucionalne i finansijske resurse za održavanje organizovanih digitalnih mreža.

“Političke partije, novcem koji dobijaju kroz Zakon o finansiranju političkih partija, finansiraju botove, mim stranice i određene marginalne medije kako bi se oni kasnije borili protiv NVO sektora.” (I5)

U širem društvenom smislu, politička socijalizacija građana odvija se kroz visoku izloženost partijskim narativima, što doprinosi usvajanju politički obojenih interpretacija stvarnosti.

“U Crnoj Gori smo, da kažem, jako političko društvo. Ljudi su veoma politički involvirani, iako to, po mom mišljenju, nije uvijek na pravi način. Ljudi se interesuju za politiku i veoma su sposobni da usvoje stavove lidera političkih partija koje podržavaju.” (I5)

“Neki ljudi to gledaju. Neki ljudi, naravno, poslanike doživljavaju kao političke, moralne i druge autoritete, što je prirodno. I onda usvajaju takav način razmišljanja, pa za novinare čiji im se rad ne sviđa kažu da su izdajnici, lopovi, da rade protiv države. Na kraju, iz takve atmosfere može proizaći i neki ozbiljniji napad.” (I5)

U kontekstu male države poput Crne Gore, ovi procesi su dodatno intenzivirani ograničenim javnim prostorom i snažnim regionalnim uticajima.

“Što se tiče konkretno Crne Gore, problem je što je ona mala – ima šeststo hiljada stanovnika i njen internet prostor je lak zalogaj za države poput Srbije, koja je deset puta veća, ili Rusije, koja je mnogo veća. Međutim, Rusija ne poznaje Crnu Goru niti je njena javnost toliko fokusirana na nju. Elitama možda jeste strateški zanimljiva, ali što se tiče Srbije, zbog etno-nacionalne homogenizacije i političkog konteksta, Crna Gora se posmatra kao prirodan prostor uticaja srpskog nacionalizma. Zbog toga su granice našeg internet i javnog prostora porozne. Najbolji primjer za to je broj pratilaca i engagement koji na mrežama ima Vladislav Dajković kao fenomen u Crnoj Gori. On ima ogroman broj pratilaca na društvenim mrežama, a ne može da uđe u parlament. To pokazuje koliko je Crna Gora izložena tom uticaju. Kada se stvara hype na mrežama, taj sadržaj potiskuje autentični sadržaj koji može nastati u Crnoj Gori.” (I3)

Digitalno nasilje u Crnoj Gori se ne može razumjeti izvan šireg političkog i institucionalnog okvira obilježenog visokom polarizacijom, snažnom partijskom identifikacijom i dugoročnom erozijom normi javne komunikacije. Kritika se u takvom kontekstu rijetko pojavljuje kao neutralan ili argumentovan stav, već se gotovo automatski prevodi u političku poziciju i tumači kroz logiku lojalnosti i protivništva.

Institucionalni i politički akteri imaju ključnu ulogu u oblikovanju komunikacijskih obrazaca koji se zatim prenose u digitalnu sferu. Kada se diskreditacija, uvrede i pritisci pojavljuju u formalnim institucionalnim prostorima, oni doprinose normalizaciji sličnih obrazaca u online okruženju, pri čemu se granica između institucionalnog djelovanja i političkog pritiska postepeno zamagljuje. Istovremeno, nedovoljna i selektivna institucionalna reakcija na govor mržnje i prijetnje dodatno jača percepciju nekažnjivosti.

Dodatno, politička socijalizacija građana, zasnovana na snažnoj identifikaciji sa partijskim strukturama, doprinosi reprodukciji polarizovanih narativa i lakšem prihvatanju diskreditujućih interpretacija javnih aktera. U kombinaciji

sa algoritamskom logikom digitalnih platformi, koja favorizuje emocionalno nabijene i polarizujuće sadržaje, ovi procesi dovode do daljeg sužavanja prostora za racionalnu i argumentovanu javnu debatu.

U slučaju male države poput Crne Gore, ovi obrasci su dodatno intenzivirani ograničenim javnim prostorom i visokom međusobnom povezanošću političkih, medijskih i institucionalnih aktera, što digitalnu sferu čini posebno osjetljivom na brzo širenje politički motivisanih narativa iz regiona. Sve navedeno ukazuje na to da digitalni nasilni diskursi predstavljaju integralni dio šireg političkog i društvenog sistema, a ne izolovanu pojavu vezanu isključivo za online komunikaciju.

2.3. Psihološki i društveni efekti

Digitalno nasilje ne ostavlja posljedice samo na individualnom nivou, već direktno utiče i na kolektivnu dinamiku unutar aktivističkih i društvenih grupa. Kontinuirani pritisci, javni napadi, prijetnje i atmosfera straha dovode do emocionalnog iscrpljivanja pojedinaca, zbog čega se mnogi povlače iz javnog djelovanja kako bi zaštitili vlastitu sigurnost i psihološku stabilnost. Istovremeno, način funkcionisanja društvenih mreža dodatno intenzivira ove procese. Platforme su konstruisane tako da podstiču emocionalno nabijene reakcije, konflikt i senzacionalizam, jer upravo takav sadržaj generiše veću pažnju i angažman korisnika. U takvom digitalnom okruženju, nasilni i agresivni obrasci komunikacije postaju vidljiviji i nagrađeni većim dometom, dok su osobe koje su mete napada izložene konstantnom pritisku i osjećaju nesigurnosti. Posljedica toga je postepeno povlačenje pojedinaca iz online prostora, ali i iz šire društvene scene, što može dovesti do raspadanja grupa, gašenja inicijativa i smanjenja prostora za javni angažman i kritičko djelovanje.

„Ljudi su se povlačili zbog straha i pritiska, dok se grupa nije raspala.“ (I2)

“Prvo, način na koji funkcioniše ljudska kognicija i univerzalne psihološke karakteristike koje društvene mreže iskorišćavaju kroz svoj biznis model. One zaokupljaju našu pažnju. Cijela strategija kompanija koje posjeduju društvene mreže jeste da naprave monopol nad našom pažnjom. Ljudi koji djeluju na društvenim mrežama takođe su dio te proizvodnje sadržaja. Engagement njihovih postova, like i share, daju im dozu dopamina i osjećaj priznanja. Na taj način društvene mreže koriste naše psihološke slabosti. Iz tog razloga širenje najgorih senzacionalističkih informacija nije specifično samo za Crnu Goru, nego je ljudska karakteristika svuda.” (I3)

“Znam šta se meni dešavalo: od straha za sebe i porodicu do mentalnih, psihičkih i fizičkih posljedica. Prva faza dolazi do preispitivanje, anksioznost i depresija, a onda i fizičke posljedice – hormonalni poremećaji, možda kod nekih i kardiovaskularni problemi. To doslovno uništava ljude. A postoje brojni primjeri kako društvene mreže štete čak i ljudima koji nijesu javno eksponirani.” (I3)

“Ljudi su se vremenom povlačili. Kod nekoga je to bio strah, kod nekoga ogroman pritisak u porodici, do mjere da nijesu više mogli da izdrže. Taj porodični pritisak je opet dolazio iz straha roditelja zbog mogućih posljedica. Imali smo taj strah, a kroz konstantan pritisak ljudi su burn-outovali. Broj ljudi u grupi se smanjivao. Uz to je pritisak počeo da utiče i na međuljudske odnose u grupi, pa se sve povezalo do finalnog momenta kada više nije bilo dovoljno ljudi koji bi mogli da nose cijelu priču. Svi koji su imali prijetnje, praćenje i slične situacije polako su se povlačili. Neko je potpuno izlazio, neko je samo smanjivao uključenost. Mislim da su upravo pritisak i narativi koje su gradile partije najviše uticali da sve na kraju pukne.” (I2)

Direktne prijetnje predstavljaju jedan od najtežih oblika digitalnog nasilja jer kod žrtava izazivaju osjećaj intenzivnog straha, nesigurnosti i kontinuiranog psihološkog pritiska. Anonimnost na društvenim mrežama dodatno otežava identifikaciju počinitelja i može pojačati osjećaj nezaštićenosti, naročito kada institucionalna reakcija izostane ili traje dugo. Takve prijetnje često imaju funkciju zastrašivanja i pokušaja da se pojedinci obeshrabre u javnom djelovanju i izražavanju stavova. O tome govori i sljedeći iskaz sagovornika:

“NN lice koje je prijetilo da će sasjeći mene i moju porodicu. Policija i dalje nije utvrdila o kome se radi. Bio je to anonimni nalog na Facebooku i tada sam prvi put ozbiljno osjetio tu vrstu pritiska.” (I5)

Digitalno nasilje nad ženama često prevazilazi granice profesionalnog ili javnog djelovanja i zadire u privatnu i porodičnu sferu života. Kroz širenje glasina, uvreda i insinucija na društvenim mrežama i portalima stvara se atmosfera sumnje i poniženja, koja kod žrtve može izazvati osjećaj bespomoćnosti, anksioznosti i izolacije.

“Nažalost, žene su često bile predmet takvih napada, pa mogu reći da sam i ja bila izložena sličnim vrstama napada, koji su imali za cilj da vam se naruši život, da se vaša djeca stide od vas, da vaš partner postavlja pitanja da li je nešto istina, jer su se u tekstovima i komentarima mogle naći razne stvari.” (I4)

Vremenom se razvijaju i strategije individualnog suočavanja sa pritiskom, koje uključuju emocionalno distanciranje od komentara, filtriranje informacija i oslanjanje na bliske socijalne mreže kao mehanizam zaštite od kontinuirane negativne ekspozicije.

“Dakle, definitivno to što rade i ljudi i botovi ima uticaj na opštu populaciju. Na mene lično sada utiče mnogo manje nego prije tri ili četiri godine, jer sam ipak zreliji i aktivizmom se bavim oko deset godina. Ali moram da naglasim da je to proces sazrijevanja, pa čak i proces koji je u jednom trenutku zahtijevao psihološku podršku – u smislu kako i zašto se čovjek bori sa tim.” (I5)

“Sada komentare uglavnom preskačem. Zamolio sam i nekoliko baš dobrih prijatelja i članova porodice da mi ne šalju screenshotove negativnih komentara. Kod nas je to uglavnom Twitter, odnosno platforma X, gdje se ljudi mogu sakriti iza pseudonima i nadimaka. Mnogo je rjeđe na Facebooku, gdje ljudi uglavnom nastupaju pod svojim imenom i prezimenom. Twitter je definitivno najtoksičnija mreža kada je riječ o Crnoj Gori i tu ljudi pišu svašta.” (I5)

Uočava se direktna veza između digitalnih kampanja diskreditacije i povlačenja aktera iz javnog prostora, pri čemu se pritisak ne ostvaruje samo kroz individualne napade, već i kroz narativno etiketiranje koje utiče na reputaciju i kredibilitet čitavih organizacija i inicijativa.

“Vidim, međutim, da kod određenih kolega dolazi do povlačenja i samocenzure. Daću primjer: oko Veljeg brda imali smo nekoliko nevladinih organizacija i prijatelja koji su krenuli u tu priču, a onda je krenula jaka kampanja da su oni protiv države i protiv sirotinje, što je jako opasno. Narativ je bio: vi ste protiv socijalnih slučajeva, vi ne želite da ljudi imaju stanove od hiljadu eura, vi radite za građevinski lobi. To je bio narativ, da ljudi koji se bore protiv tog građevinskog lobija povlače se da im se ne bi narativ zalijepio. I vidim da je došlo do povlaćanja u cijeloj toj kampanji određenog dijela i znam da je zbog toga jer sam razgovarao s njima.” (i5)

“Imam priliku da radim i sa brojnim mladim novinarima i vidim da kritiku i komentare koji se kače ispod njihovih tekstova ne podnose baš najbolje. Vidim i da njihovi tekstovi, koji su prije godinu dana bili mnogo oštrije i više okrenuti istraživačkom novinarstvu, kod nekih novinara sada prerastaju u najobičnije izvještavanje i izbjegavanje tema kojima bi se inače bavili, samo da bi spriječili pritisak na sebe.” (i5)

Individualno iskustvo dugotrajnog napada dodatno se produbljuje kroz institucionalnu i medijsku sredinu koja ne nudi adekvatnu zaštitu, što rezultira višegodišnjim psihološkim posljedicama i potrebom za profesionalnom podrškom.

Moje okruženje, čini mi se, bilo je nedovoljno medijski pismeno da odbaci tabloidna pisanja, već je i ovdje u Kolašinu taj portal doživljavan kao relevantan izvor informacija. Tako da sam dvije godine zaista bila u jako lošoj situaciji, a i dvije godine nakon toga išla na psihoterapiju kako bih mogla normalno da funkcionišem, i profesionalno i u svakodnevnom životu. (I6)

Proces eskalacije digitalnog nasilja često se ne manifestuje kroz jedan događaj, već kroz dugotrajnu produkciju narativa prijetnje i „najava razotkrivanja“, čime se održava kontinuirano stanje nesigurnosti i iščekivanja.

“Zaista mi je bilo jako teško. Stvarao se narativ u kojem bi izašao jedan tekst, pa bi se najavljivalo da će u narednim tekstovima nešto biti razotkriveno, navodno uz dokaze koji će potvrditi sve što je napisano. Međutim, do tog razotkrivanja nikada nije došlo, ali su se stalno stvarala očekivanja da postoje nekakvi dokazi koji će sve to potvrditi. Ipak, sama najava stvarala je atmosferu stalne prijetnje i iščekivanja. Dvije godine sam živjela sa strahom, uključujući i strah za fizičku bezbjednost.” (I6)

Dugoročne posljedice ovakvog iskustva ogledaju se u trajnim promjenama profesionalnog i privatnog funkcionisanja, uključujući samocenzuru, povlačenje iz javnog djelovanja i preispitivanje nastavka angažmana u javnoj sferi.

“Dvije godine sam išla na psihoterapiju kako bih mogla normalno da funkcionišem, profesionalno i privatno. Danas sam psihički stabilnija i nastavila sam da radim svoj posao, ali često se pitam koliko je to za mene bilo zdravo i pametno. Znam mnogo koleginica koje su zbog sličnih iskustava odustale od političkog ili javnog angažmana. Smatram da je ovo izrazito demotivirajuće okruženje za žene koje žele da budu javno aktivne, posebno ako kritički govore o centrima moći.” (I6)

Zaključno, psihološki i društveni efekti digitalnih napada ne manifestuju se kao kratkotrajne ili individualne posljedice, već kao dugoročni i kumulativni procesi koji mijenjaju obrasce djelovanja u javnom prostoru. Kontinuirana izloženost pritisku, prijetnjama i diskreditaciji vodi ka postepenom povlačenju aktera, razvoju strategija samocenzure i smanjenju spremnosti za javni angažman, pri čemu se posebno osjetljivim pokazuje uticaj na novinare, aktiviste i žene u javnom prostoru. Na taj način, digitalno nasilje prelazi granice individualnog iskustva i postaje strukturni faktor koji slabi kapacitete civilnog društva, reducira pluralizam i sužava prostor za kritičku javnu debatu.

ZAKLJUČAK

Rezultati analize ukazuju na to da digitalni napadi u Crnoj Gori funkcionišu kao kompleksan mehanizam političke i društvene delegitimizacije, koji kombinuje lične napade, organizovane digitalne kampanje, dezinformacije i institucionalnu pasivnost.

Njihov efekat nije samo individualan, već strukturalan: oni dovode do smanjenja slobode izražavanja, jačanja autocenzure i slabljenja civilnog društva. Kritički govor se tako sve češće percipira kao politička prijetnja, a ne kao legitimni dio demokratskog procesa.

U takvom kontekstu, digitalni prostor prestaje biti arena slobodne debate i postaje prostor društvene kontrole, u kojem se granice prihvatljivog govora konstantno sužavaju kroz kombinaciju političkog pritiska i digitalne amplifikacije.

LITERATURA

Castells, M. (2012). Networks of outrage and hope: Social movements in the Internet age. Polity Press.

Chidiac, M., & Chidiac El Hajj, M. (2017). Digital media and freedom of expression: Experiences, challenges, resolutions. Global Media Journal, 15(28). <http://www.globalmediajournal.com/open-access/digital-media-and-freedom-of-expression-experiences-challenges-resolutions.pdf>.

